

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2019-23-1-230-239>

УДК 37:[17.022.1:502]:273.2

ORCID ID 0000-0002-7072-8844

Вікторія Маршицька,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

СУТНІСНІ ОЗНАКИ СТАВЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ДО ПРИРОДИ ТА СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Анотація. У статті подається ґрунтовна характеристика особливостей ставлення старших дошкільників до природи та наголошується наскільки важливим є врахування описаних істотних ознак для створення ефективного природного освітнього середовища у дошкільному закладі.

Дослідники проблеми екологічного виховання дітей дошкільного віку особливо наголошують на тому, що у дошкільному дитинстві найважливішими напрямками формування природничо-екологічної компетенції є розвиток у дітей емоційно-ціннісного ставлення до природи, яке ґрунтується на усвідомленні її самоцінності, формування інтересу до спілкування з природою та її пізнання. Сформованість еколого-природничої компетентності дає можливість дитині, спираючись на наявні уявлення про цілісність світу природи, його самоцінність і вплив на життєдіяльність людей, самостійно й конструктивно діяти в різних ситуаціях, що вимагають вибору екологічно доцільної діяльності, мотивує поведінку, взаємодію дітей з навколишнім природним середовищем відповідно до його законів і в гармонії з ним.

Це робить особливо актуальною проблему створення такого природного освітнього розвивального середовища у дошкільному закладі, що здатне забезпечити спілкування дитини з природою, позитивно впливати на формування її особистості.

У сучасних психолого-педагогічних та методичних дослідженнях проблемі створення розвивального середовища у вихованні дитини дошкільного віку приділяється значна увага. Водночас аналіз науково-методичних публікацій та практики дошкільного виховання підтверджує, що проблема створення природного розвивального середовища дошкільного закладу не є до кінця розв'язаною.

Ключові слова: заклад дошкільної освіти, дошкільний вік, природне освітнє середовище, освітнє середовище, розвиток дитини, ставлення до природи.

Viktoria Marshytska,

PhD in Pedagogy, Senior Researcher,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv

THE ESSENTIAL FEATURES OF THE SENIOR PRESCHOOLERS' ATTITUDE TOWARDS NATURE AND CREATION OF AN EFFECTIVE NATURAL ENVIRONMENT IN PRESCHOOL INSTITUTION

Abstract. The article gives a profound description of the characteristics of the senior preschoolers' attitude towards nature and emphasizes the importance of taking into account the described essential features for creating an effective natural environment in a preschool institution.

Researchers of the problem of ecological education of preschool children especially emphasize that in preschool childhood the most important directions of formation of natural and ecological competence are the development of emotional and value attitude towards nature in children, which is based on awareness of its self-worth and formation of interest in learning about nature. Formation of ecological and natural competence enables the child, based on the available ideas about the integrity of the natural world, its self-worth and influence on human life, to act independently and constructively in different situations that require the choice of environmentally appropriate activity, motivates behavior, children's interaction with environment according to its laws and in harmony with it.

This makes the problem of creating such a natural educational developmental environment in preschool institution, which can ensure the communication of the child with nature, positively influence on formation of his/her personality.

In modern psychological, pedagogical and methodological researches, the problem of creation of the developmental environment in preschool institutions is given considerable attention. At the same time, the analysis of scientific and methodological publications and practices of preschool education confirms that the problem of creating the natural development environment of preschool institution is not completely solved.

Keywords: *child development, educational environment, natural educational environment, preschool education institution, preschool age, attitude towards nature.*

Вступ. Критичне осмислення причин сучасної екологічної ситуації обумовлює корекцію ціннісних орієнтацій та соціально-моральних позицій щодо використання природи суспільством. Сучасні дослідження проблем екологічного виховання ґрунтуються на гуманістичному розумінні причин екологічних проблем, згідно якого останні розглядаються не як проблеми навколишнього середовища чи здоров'я людини, а як проблеми внутрішнього світу особистості. Практичне вирішення завдань сучасної дошкільної освіти потребує ґрунтовної психолого-педагогічної основи для організації освітнього процесу та створення освітньо-розвивального середовища.

Досить ґрунтовно освітнє середовище презентовано у психологічних працях. Доведено визначальну роль зовнішніх умов, тобто середовищних, у поведінці, діяльності, розумовій та фізичній активності, розвитку людини: Рубінштейн (принцип єдності свідомості та діяльності) (2000); Виготський (теорія «зони найближчого розвитку») (1984); Запорожець (спонтанний характер механізму саморозвитку діяльності) (1965).

Узагальнюючи наукові підходи до тлумачення складного, багатомірного і суб'єктивного поняття «освітнє середовище», можемо констатувати, що більшість науковців під середовищем розуміють оточення, що складається із сукупності природних, матеріальних, соціальних чинників, які прямо чи опосередковано впливають на особистість (Горопаха, 2001; Новоселова, 1995; Плохій, 2010; Урбанская, 2010). Визначають його як процес діалектичної взаємодії соціального, просторово-предметного та психодидактичного компонентів, що утворюють систему умов і впливів, яка забезпечує оптимальні параметри освітньої діяльності певного освітнього суб'єкта (Крутії, 2009; Ясвин, 2001).

Мета та завдання статті – на основі аналізу наукової літератури і практики роботи закладів дошкільної освіти (ЗДО) визначити сутнісні характеристики ставлення дитини старшого дошкільного віку до природи та обґрунтувати необхідність їх врахування для

створення ефективного природного освітнього середовища закладу дошкільної освіти .

Методи дослідження. На даному етапі педагогічного дослідження використано теоретичні методи, а саме: аналіз і систематизація психолого-педагогічної та методичної літератури з проблем виховання дітей дошкільного віку, навчальних і методичних посібників, дидактико-методичного забезпечення освітнього процесу закладів дошкільної освіти; узагальнення та систематизації педагогічного досвіду.

Результати дослідження. У психологічних дослідженнях з проблем становлення особистості у дошкільні роки, зазначається, що дитина диференціює явища дійсності на двох рівнях – понятійному і ціннісному. На першому, який здійснюється розумом, вона прагне встановити сутність того чи іншого об'єкта, його призначення, систему зв'язків з іншими. На другому рівні передбачається аналіз душевний, коли об'єкт сприймається дитиною як не відсторонений, тобто такий, що має до неї відношення, стосується її, не лишає її байдужою. Відчуття дитиною цінності того чи іншого об'єкта, переживання нею його приємності /неприємності/ спонукає до активних дій, перетворюється на мотив діяльності. Мотивом можуть бути цінності лише визнані самою дитиною, а не запропоновані чи нав'язані іншими (Божович, 1968; Вилюнас, 1990; Виготский, 1984; Додонов, 1978; Запорожец, & Эльконин, 1965).

Психологічна природа особистісних цінностей характеризується тим, що вони виступають самоцінностями, внутрішнім змістом, потребами людини, тобто зміст певних моральних норм стає цінним для неї сам по собі, як такий, без будь-яких умов. Важливим аспектом нормативної регуляції соціальної поведінки дошкільника є інтеріоризація соціальних норм, перетворення їх на внутрішні, суб'єктивні норми. В ході цього складного процесу механізми зовнішнього соціального контролю перетворюються на внутрішні регулятори індивідуальної свідомості й поведінки (Бех, 1998; Вилюнас, 1990; Кононко, 2000).

Саме у старшому дошкільному віці основним новоутворенням є формування внутрішніх етичних інстанцій, зародження своєрідного «контролера» власних дій, вчинків, досягнень, думок (Бернс, 1986; Субботский, 1991). Регулятивні механізми індивідуальної поведінки тісно пов'язані з механізмами соціального контролю і культурними стереотипами. Для того, щоб знання дитиною норм не розходилося з реалізацією їх у поведінці, необхідною умовою є перетворення норми на внутрішню спонуку, мотив соціальної поведінки або раціональне прийняття дитиною норми як справедливої, необхідної, доцільної, корисної. Це можливо, коли зовнішня соціальна норма пов'язується у свідомості з потребами, інтересами, переконаннями, мотивами, ідеалами, самооцінкою дошкільника. Як успішний шлях закріплення виділяється включення емоційної сфери дитини у процеси сприймання (Божович, 1979; Виготский, 1984; Кононко, 1998).

Дослідники проблеми виділяють три основних канали формування суб'єктивного ставлення до природи: 1/ у процесі побудови перцептивного образу – перцептивний канал; 2/ на основі обробки одержаної інформації – когнітивний канал; 3/ у процесі безпосередньої

взаємодії з природним об'єктом – практичний канал. Безумовно, що виділення «чистих» каналів можливе тільки в абстракції, вони тісно взаємопов'язані, механізми одного каналу можуть функціонувати у межах іншого (Дерябо, & Ясвин, 1996).

Дерябо запропонував використовувати для визначення ключових стимулів, що впливають на процес формування суб'єктивного ставлення до природних об'єктів, термін «психологічний релізер» (від англ. release – звільняти, відпускати). «Психологічний релізер – це специфічний стимул, пов'язаний з природним об'єктом, що визначає напрям і характер формування суб'єктивного ставлення до нього» (Дерябо, & Ясвин, 1996, с. 111). Дослідники підкреслюють, що психологічні релізери різні за своїм характером і можуть впливати за всіма трьома каналами формування ставлення: перцептивним, когнітивним та практичним.

Так, у межах перцептивного каналу суб'єктивне ставлення до природного об'єкта формується під впливом так званих природних психологічних релізерів. Природні психологічні релізери впливають безпосередньо в процесі сприйняття природного об'єкта, тобто пов'язані з першою сигнальною системою. Природні психологічні релізери класифікують за сенсорними системами, на які вони впливають. Відповідно виділяють: візуальні, аудіальні, тактильні, нюхово-смакові, поведінкові психологічні релізери. Механізмом обробки візуальних, аудіальних, тактильних, нюхово-смакових психологічних релізерів є емоційний тон відчуття, а поведінкових (вітальних) – є порівняння їх з людиною та емоційна оцінка, що виникає на цій основі (Дерябо, & Ясвин, 1996).

Отже, емоційний тон відчуття та емоційна оцінка, що породжуються дією механізмів перцептивного каналу, є покладаються в основу виникнення в особистості потягу до природних об'єктів.

Формування суб'єктивного ставлення у межах когнітивного каналу відбувається під впливом соціальних психологічних релізерів та екологічних фактів. Соціальні психологічні релізери відображають досвід суспільства і діють у межах другої сигнальної системи. Екологічні факти – це вербальна інформація екологічного змісту про природний об'єкт. Проте, здатність екологічних фактів виконувати роль психологічного релізера формування суб'єктивного ставлення до природного об'єкта визначається їх лабільним впливом на систему уявлень особистості про світ, веде до переосмислення ставлення і супроводжується реакцією подиву (Дерябо, & Ясвин, 1996).

Тому важливе значення у формуванні ставлення відіграє саме спосіб отримання екологічних фактів: від інших людей (з книг) чи в результаті власних спостережень. Отже, суб'єктивно відкриті екологічні факти є впливовішими у процесі формування ставлення до природного об'єкта.

Механізмом обробки соціальних психологічних релізерів є емоційна реакція, а лабільність та емоційна оцінка – механізмом обробки екологічних фактів. (Дерябо, & Ясвин, 1996). Специфічним механізмом когнітивного каналу є інтелектуалізація емоцій, що веде до зміни ставлення, вираженого у емоційній реакції, на більш усвідомлене інтелектуалізоване ставлення, що не втрачає емоційної насиченості. Тому результатом дії механізмів

когнітивного каналу є інтерес до природних об'єктів.

Взаємодія з природними об'єктами стимулює людину до аналізу своїх особистісних відмінностей, емоційних реакцій, поведінки, відповідного ставлення до певного природного об'єкта. Подібний рефлексивний аналіз як наслідок взаємодії з природою обумовлює моральний самоконтроль особистості, тобто совість. «Екологічна совість» примушує людину самостійно формулювати власні моральні обов'язки щодо об'єктів природи, вимагає від особистості їх виконання та самооцінки власних вчинків. Така совість виявляється не лише у формі раціонального усвідомлення морального значення вчинку /«когнітивна совість»/, але й у формі емоційних переживань, «докорів совісті» /«емоційна совість»/ (Дерябо, & Ясвин, 1996).

Однак, замість рефлексії може статися і раціоналізація негативної поведінки щодо природних об'єктів. Раціоналізація виступає як механізм психологічного захисту особистості, самовиправдання в ситуаціях протиріччя між поведінкою та моральною нормою. В цьому випадку, намагаючись підсилити виправдання вчинку, людина «знецінює» значення його для себе та інших, раціонально обґрунтувавши його. У зв'язку з цим дослідники припускають, що в процесі сприйняття природних об'єктів і взаємодії з ними можуть проявлятися такі феномени міжособистісного сприймання, як ідентифікація й емпатія (Ясвин, 1998).

У соціальній психології ідентифікація /в загальному вигляді/ розуміється як ототожнення індивідом себе з іншими, безпосереднє переживання тієї чи іншої міри ототожнення з об'єктом. Ідентифікація сприяє покращенню орієнтації у процесі взаємодії з природними об'єктами, надає можливість моделювати їх характерні стани і вітальні прояви.

Завдяки механізмам ідентифікації та емпатії, результатом сприйняття природного об'єкта може стати симпатія до цього об'єкта, тобто стійка внутрішня прихильність. У процесі взаємодії з будь-яким природним об'єктом важливим є те, як сприймає його людина: як «об'єкт» чи як «суб'єкт». Тобто, йдеться про суб'єктивне ставлення особистості до рослин, тварин у ситуаціях як реальних, так і ідеальних. Суб'єктифікація – (суб'єкт ... фікація – від лат. *facio* - роблю, створюю) – це наділення об'єктів докільля суб'єктивністю, тобто властивостями, якостями і функціями суб'єкта. Якщо відображення природного об'єкта відбувається в парадигмі суб'єкт /людина/ – об'єкт /тварина чи рослина/, то взаємодія між ними на психологічному рівні не відбудеться: йдеться лише про односторонній вплив суб'єкта на об'єкт: $S \rightarrow O$. Якщо ж об'єкти природи піддаються суб'єктифікації /So/, то вже виникає можливість ідеально поданої психологічної взаємодії з ним, включення його у сферу дії етичних норм: $S \leftrightarrow So$ (Ясвин, 1998).

Відповідно механізмами обробки психологічних релізерів практичного каналу є рефлексія, совість і раціоналізація. Результатом дії механізмів практичного каналу є схильність особистості до взаємодії з природним об'єктом (Дерябо, & Ясвин, 1996).

Особливості суб'єктивного ставлення до природи у дошкільників визначаються

особливостями мислення, властивими даному віку. Ще в 20-30 рр. ХХ ст. Піаже (1969) встановив, що основною рисою пізнавальної діяльності дошкільників є егоцентризм, що приводить до того, що дитина чітко не диференціює своє «Я» і навколишній світ, суб'єктивне та об'єктивне, переносить на реальні зв'язки між явищами світу власні внутрішні спонукання. Своєрідні уявлення дошкільника про світ є наслідком поверхових узагальнень, які робить дитина в процесі взаємодії зі своїм оточенням; неправомірність цих узагальнень зумовлена обмеженістю практики (Божович, 1968; Вилюнас, 1990; Выготский, 1984; Додонов, 1978; Запорожец, & Эльконин, 1965).

Несформованість пізнавальної сфери призводить до антропоморфізму у ставленні до природи. Оскільки у життєвому досвіді дитини причинно-наслідкові зв'язки між нею і навколишніми людьми передують усім іншим, то природним є пояснення будь-яких причинно-наслідкових відношень у доквіллі за аналогією з відношеннями, що існують між людьми. Такий антропоморфічний спосіб осмислення світу неминуче призводить до того, що дошкільник вважає різні природні об'єкти суб'єктами, здатними думати, відчувати, мати свої цілі, бажання, до нерозрізненості межі між «людським» та «нелюдським» (Выготский, 1984; Субботский, 1991).

Оскільки все природне включається дошкільником у сферу «людського», у нього формується «суб'єктна установка» стосовно природних об'єктів, він і ставиться до них, як до суб'єктів. Але ставлення до природних об'єктів як до суб'єктів у дошкільника носить специфічний характер: віднесення всього природного до сфери «людського» зовсім не означає для нього, що воно є чимось рівним у своїй самоцінності (Маршицька, 2003).

У структурі параметра інтенсивності дослідники Дерябо, Ясвін (Дерябо, & Ясвін, 1996) виділяють чотири компоненти: перцептивно-афективний, когнітивний, практичний, вчинковий. Охарактеризуємо кожний з цих компонентів.

Когнітивний компонент характеризує рівень змін у мотивації і спрямованості пізнавальної активності, пов'язаної з природою. Ступінь сформованості уявлень про живе, рівень розвитку пізнавальної сфери визначає у дошкільників характер взаємодії з природними об'єктами і ставлення до них. Чим вони вищі, тим спокійніше дитина поводить себе при контакті з природним об'єктом, виявляє більший пізнавальний інтерес до нього, орієнтується на його стан і благополуччя, а не на оцінювання його дій дорослими. З іншого боку, саме в пізнавальній сфері у дошкільників виявляється суб'єктивне ставлення до природи. Характерним є неузгодженість між ставленням до природи у дошкільників та дорослих (Маршицька, 2003). Якщо перша реакція виховательки, що побачила метелика: «Ах, яка краса!» (перцептивно-афективний компонент), то перша реакція дошкільника – упіймати його, доторкнутися, дізнатися, «який він на дотик» (когнітивний компонент). Іноді пізнавальна активність дошкільника має надміру «дослідницький» характер: наприклад, дитина може стерти пилоч із крилець метелика та навіть відірвати їх, щоб подивитися «що ж буде». Таку шокуючу дорослих дитячу жорстокість стосовно природних об'єктів психологи пояснюють тим, що дошкільники просто не відносять природне до сфери рівного з ними у

своїй самоцінності (Дерябо, & Ясвин, 1996).

Перцептивно-афективний компонент інтенсивності ставлення до природи характеризує рівні естетичного та етичного освоєння об'єктів природи, рівень чуйності до їх вітальних проявів. Спільними ознаками у розглянутих аспектах інтенсивності ставлення є емоційна оцінка перцептивного факту, єдність перцептивних та афективних процесів.

Розвиток перцептивно-афективного компонента у ставленні до природи вимагає певного рівня сформованості як пізнавальної, так і емоційної сфер особистості, що досягається значно пізніше, практично тільки в юнацькому віці. Водночас, нерозвиненість перцептивно-афективного компонента в дошкільників зовсім не означає низького рівня такого параметра ставлення як емоційність. Саме тому часто вважається, що ставлення до природи у дошкільників носить емоційний характер. Але воно є емоційним за насиченістю, але не «емоційним» за спрямованістю (Дерябо, & Ясвин, 1996; Маршицька, 2003).

Практичний компонент інтенсивності ставлення характеризує прагнення до практичної взаємодії з об'єктами природи, володіння необхідними для цього технологіями (уміннями, навичками). Цей компонент у дошкільників також сформований недостатньо (Маршицька, 2003). Прагнення дитини до практичної взаємодії з природними об'єктами носить, переважно, не активний, а реактивний характер: коли дитина тягнеться, наприклад, до собаки, вона просто реагує на психологічні релізери, що надходять від тварини. Крім того, через відсутність відповідних умінь та навичок взаємодії з природою, вони не можуть реалізувати практичний компонент ставлення

Вчинковий компонент характеризує рівень активності особистості, спрямований на внесення змін у довкіллі відповідно свого суб'єктивного ставлення до природи /характер цих змін визначається типом модальності ставлення: вони можуть бути як сприятливі для природи, так і несприятливі/. Цей компонент розвинений ненабагато краще. Для дошкільників є характерним протиріччя між тим, що декларується та реальним поведінням серед природи.

Отже, ставлення дошкільників до природи, ґрунтуючись на характеристиці виділених компонентів ставлення, можна охарактеризувати як суб'єктно-пізнавальне.

Обговорення. Дослідження розвивального впливу середовища на особистість дитини-дошкільника здійснюється нами у контексті формування життєвої компетентності дитини та її окремих складових, впровадження особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти.

У численних психолого-педагогічних дослідженнях наголошується на цінності природного середовища для розвитку та саморозвитку дітей. Середовищний підхід в екологічній освіті передбачає педагогічно доцільну організацію природного розвивального простору дитини та побудову на цій основі системи педагогічних взаємин з нею. При цьому важливим є позитивне сприйняття дитиною цього середовища, що можливе за умови її залученості у процес його створення та вдосконалення. Саме тому дослідники акцентують увагу на тому, що всі елементи такого середовища – куточок живої природи, грядки, клумби,

мікросередовища природних екосистем, екологічні стежки тощо – слід облаштовувати у такий спосіб, щоб дитина могла включатися у безпосередню діяльність: споглядати, діяти, творити. Наші дослідження свідчать, що при цьому важливі просторова орієнтація, змінюваність у часі, безпечність об'єктів природи, предметів та ігрових матеріалів. Розвивальне середовище дає дитині можливості вибору, ставить її у ситуації, коли треба прийняти самостійне рішення і взяти на себе відповідальність за його наслідки для інших, самовизначитися.

Висновки. Такий ретельний аналіз психолого-педагогічних досліджень виховання ставлення до природи у дітей дошкільного віку підводить нас до необхідності розробки особистісно орієнтованої технології розвитку старшого дошкільника у природному освітньому середовищі з урахуванням охарактеризованих вище основних психологічних закономірностей формування ставлення в онтогенезі, а саме:

1. Модальність ставлення до природи задається суспільною екологічною свідомістю.
2. Характер ставлення визначається індивідуальними відмінностями особистості, яка сприймає природний об'єкт, та особливостями самого об'єкта.
3. Від перцептивного до практичного каналу виховання ставлення зростає усвідомленість особистістю зміни ставлення до природи.
4. Оволодіння знаннями, оптимальними стратегіями й технологіями взаємодії з природними об'єктами веде до відповідної корекції ставлення до природи.

Список використаних джерел

- Бех, І. Д. (1998). *Особистісно зорієнтоване виховання*. Київ.
- Бернс, Р. (1986). *Развитие Я-концепции и воспитание*. Москва: Прогресс.
- Богуш, А. М. (Ред.). (2010). *Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі*. Київ: Видавничий Дім «Слово».
- Божович, Л. И. (1968). *Личность и ее формирование в детском возрасте*. Москва: Просвещение.
- Божович, Л. И. (1979). Этапы формирования личности в онтогенезе. *Вопросы психологии*. 4.
- Виллюнас, В. К. (1990). *Психологические механизмы мотивации человека*. Москва.
- Выготский, Л. С. (1984). *Детская психология*. Д. Б. Эльконин (Ред.). *Собрание сочинений в 6-ти т.* (Т.4). Москва: Педагогика.
- Горопаха, Н. М. (2001). *Виховання екологічної культури дітей*. Рівне: Волинські обереги.
- Додонов, Б. И. (1978). *Эмоция как ценность*. Москва: Наука. 1, 135–139.
- Запорожец, А. В., & Эльконин, Д. Б. (Ред.). (1965). *Психология личности и деятельности дошкольника*. Москва. Просвещение.
- Дерябо, С. Д., Ясвин, В. А. (1996). *Экологическая педагогика и психология*. Ростов – на – Дону.
- Кононко, О. Л. (1998). *Соціально-емоційний розвиток особистості*. Київ: Освіта.
- Кононко, О. Л. (2000). *Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід)*. Київ: Стилос.
- Крутій, К. Л. (2009). *Освітній простір дошкільного навчального закладу. Монографія в двох частинах. Ч. 1. Концепції, проектування, технології створення*. Запоріжжя: ТОВ ЛПС ЛТД.
- Маршицька, В. В. (2003). *Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку*. (Автореферат дис. канд.пед.наук). Київ.

- Новоселова, С. А. (1995). *Развивающая предметная среда*. Москва: Академия.
- Пиаже, Ж. (1969). *Избранные психологические труды*. (Ред.). В. Н. Садовский, & Е. Г. Юдин. Москва. 55–70; 106–173; 233–402.
- Плохий, З. П. (2010). Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу (інноваційні підходи). *Дошкільне виховання*, 7, 6-10.
- Рубинштейн, С. Л. (2000). *Основы общей психологии*. СПб: Петербург. 343–380.
- Субботский, Е. В. (1991). *Ребенок открывает мир*. Москва.
- Ясвин, В. А. (1998). Психолого-педагогическая коррекция субъективного отношения к природе в процессе экологического образования. *Вопросы психологии*. 4, 19-28
- Ясвин, В. А. (2001). *Образовательная среда: от моделирования к проектированию*. Москва: Смысл.
- Урбанская, М. В. (2010). *Образовательная среда как фактор формирования готовности ребенка к обучению в условиях дошкольного образования*. (Дис... кандидата пед. наук). Институт педагогического образования РАН, Санкт-Петербург.

References

- Bekh, I.D. (1998). *Osobystisno zorientovane vykhovannia* [Person-centered education]. Kyiv.
- Berns, R. (1986). *Razvitie Ya-kontseptsii i vospitanie* [Development of Self-concept and education]. Moscow: Progress.
- Bohush, A. M. (Ed.). (2010). *Metodyka oznaiomlennia ditei z dovkilliam u doshkilnomu navchalnomu zakladi* [Methodology of familiarizing children with the environment in kindergarten]. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo».
- Bozhovich, L. I. (1968). *Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste* [Personality and its formation in childhood]. Moscow: Prosveshchenie.
- Bozhovich, L. I. (1979). *Etapy formirovaniia lichnosti v ontogeneze* [Stages of personality formation in ontogenesis]. *Voprosy psihologii*, 4.
- Viliunas, V. K. (1990). *Psikhologicheskie mekhanizmy motivatsii cheloveka* [Psychological mechanisms of human motivation]. Moscow:
- Vygotskii, L. S. (1984). *Detskaia psikhologiya* [Child psychology]. D. B. Elkonin (Ed.), In *Sobranie sochinenii: Vol. 4*. Moscow: Pedagogika.
- Horopakha, N.M. (2001). *Vykhovannia ekolohichnoi kultury ditei* [Education of children's ecological culture]. Rivne: Volynski oberehy.
- Dodonov, B. I. (1978). *Emotsiia kak tsennost* [Emotion as a value]. Moscow: Nauka.
- Zaporozhets, A. V., & Elkonin, D. B. (Ed.). (1965). *Psikhologiya lichnosti i deiatelnosti doshkolnika* [Psychology of personality and activities of a preschooler]. Moscow: Prosveshchenie.
- Deriabo, S. D., & Yasvin, V. A. (1996) *Ekologicheskaya pedagogika i psikhologiya* [Environmental pedagogy and psychology]. Rostov-on-Don.
- Kononko, O. L. (1998). *Sotsialno-emotsiyni rozvytok osobystosti* [Socio-emotional development of personality]. Kyiv: Osvita.
- Kononko, O. L. (2000). *Psykhologichni osnovy osobystisnoho stanovlennia doshkilnyka (Systemnyi pidkhid)* [Psychological bases of personal formation of preschooler (System approach)]. Kyiv: Stylos.
- Krutii, K. L. (2009). *Osvitnii prostir doshkilnoho navchalnoho zakladu* [Educational space of a preschool educational institution]. Zaporizhzhia: TOV LIPS LTD.
- Marshytska, V. V. (2003) *Vykhovannia emotsiino-tsinnisnoho stavlennia do pryrody u ditei starshoho doshkilnoho viku* [Education of senior preschoolers' emotional-value attitude towards nature] (Dissertation Abstract, Kyiv).
- Novoselova, S. A. (1995). *Razvivaiushaia predmetnaia sreda* [Developing subject environment]. Moscow: Akademiia.
- Piazhе, Zh. (1969). *Izbrannye psikhologicheskie trudy* [Selected psychological works]. Moscow.
- Plokhii, Z. P. (2010). *Ekoloho-rozvyvalne seredovyshe doshkilnoho navchalnoho zakladu*

(innovatsiini pidkhody) [Ecological and developmental environment of preschool educational institution (innovative approaches)]. *Doshkilne Vychovannia*, 7, 6-10.

Rubinshtein, S. L. (2000). *Osnovy obshei psikhologii* [Fundamentals of General psychology]. St. Petersburg.

Subbotskii, E. V. (1991). *Rebenok otkryvaet mir* [The child opens the world]. Moscow.

Yasvin, V. A. (1998). Psikhologo-pedagogicheskaia korrektsiia subektivnogo otnosheniia k prirode v processe ekologicheskogo obrazovaniia [Psychological and pedagogical correction of the subjective attitude to nature in the process of environmental education]. *Voprosy Psikhologii*, 4, 19-28.

Yasvin, V. A. (2001). *Obrazovatelnaia sereda: ot modelirovaniia k proektirovaniuu* [Educational environment: From modelling to design]. Moscow: Smysl.

Urbanskaia, M. V. (2010). *Obrazovatelnaia sreda kak faktor formirovaniia gotovnosti rebenka k obucheniiu v usloviakh predshkolnogo obrazovaniia* [The educational environment as a factor of formation of the child's readiness for learning in conditions of preschool education]. (Doctoral dissertation, St. Petersburg).